

למה ולמה גלות מצרים¹

פריסת ההסברים לגלות מצרים והשעבוד בה בניחוח חדש

ראשי פרקים

- א. מבוא.
- ב. עונש- תוצאה :
- ב.1. חטא אברהם :
- ב.1.א. חוסר אמונה.
- ב.1.ב. הפרשה מתחת כנפי השכינה.
- ב.1.ג. אנגריה בתלמידי חכמים.
- ב.1.ד. ירידה למצרים.
- ב.2. חטא השבטים ויוסף.
- ב.3. חטאי האומה.
- ג. פטנט נגד התבוללות.
- ד. הקמת אומה לאומית.
- ה. בניית אומה מוסרית
- ו. חנוך וזכור.
- ז. כניסה חלקה תחת כנפי השכינה.
- ח. הראות כוחו של הקב"ה.
- ט. גאולת המציאות.

א. מבוא

חלק משמעותי מהווייתנו הדתית הרעיונית והמעשית היא זכר ליציאת מצרים²: אנו מחויבים להזכירה בכל יום, בשבתות ובכל המועדים "זכר ליציאת מצרים". ישנן מצוות שצוינו עליהם כתוצאה מהנס הגדול שנפדנו מעבדות פיזית לפרעה לעבודת ה'³, אנו מחוייבים לספר בספור יציאת מצרים, וכל אדם מחויב להרגיש כאילו הוא יצא ממצרים. מניית החודשים מתחילה מהחודש שבו יצאנו ממצרים, וכבר העמיד ריה"ל בספר הכוזרי את כל אמונתו על פדיית עמנו מהשעבוד⁴. תמיד אנו עוסקים בהודאה על

1. חלק מן התשובות שלהלן נאמרו בשיעור של הרב יהודה גלעד שניתן באלון שבות בש"ק פרשת שמות, אשר עורר אותי לעיין בנושא. כדאי מאוד לעיין בפרוש האברבנל לבראשית טו, ובמהר"ל בתחילת גבורות ה', בעיקר בפרק ט, אשר שפכו דיו ואור רב על הנושא.

2. עניין זה יסוד גדול בדתנו, ועל כן כל מצוה שהיא זכר ליציאת מצרים חמורה עלינו, וחביבה הרבה... (ספר החינוך, תפה).

3. בשרשי מצוות סיפור יציאת מצרים כותב בעל ספר החינוך "ואין מן התימה אם באו לנו מצוות רבות על זה, מצות עשה ומצות לא תעשה, כי הוא יסוד גדול ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו. ועל כן אנו אומרים לעולם בברכותנו בתפילותנו זכר ליציאת מצרים, לפי שהוא לנו אות...". טעם יציאת מצרים נזכר בספר החינוך עשרות פעמים "כדי שיזכרו לעולם הניסים הגדולים שעשה להם ה' יתברך ביציאת מצרים" (ה-כג, רצז-שא, שצב, שצג, תפז, תק).

4. מילותיו הראשונות של החבר - "אני מאמין בא-להי אברהם יצחק ויעקב, אשר הוציא את בני" באותות ובמופתים ממצרים..."

הגאולה מהשעבוד, אנו מודים לה' על ההצלה ההיא, חוגגים את חג הפסח בהידור גדול, אך פעם אחת יש לברר מדוע ולשם מה הכניס אותנו האל ברוך הוא לתוך המהלך הקשה הזה. הרי אנו מאמינים באמונה שלימה, שאותו האל שבידו הגדולה הכה את מצרים והוציאנו לחרות, הוא אותו האל שהכניס אותנו לשעבוד ולגלות⁵. יש לציין שיש לחלק את הבירור לסיבת הגלות עצמה ולסיבת השעבוד, אף על פי שלא תמיד נצליח לחלק ביניהם, ויכול להיות שישנה סיבה עצמית לכל ארוע. ישנה בעיה עקרונית ומהותית בבירור דרכי הקב"ה. איננו מתימרים להבין את סיבת מעשי הקב"ה ודרכי הנהגתו המדויקים, אלא רק מנסים לברר מה רצה הקב"ה ללמדנו, ומה אנחנו יכולים להתקדם בעקבות ארוע מסוים⁶. ננסה לבחון הן את הסיבה לגלות ולשעבוד, והן את המטרות והתכנים שאפשר ללמוד מעצם הארוע גם אם אינו מסביר בדיוק סופי ומוחלט למה ארוע בדיוק כך ולא אחרת.

"ויאמר לאברהם ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכש גדול" (בראשית טו, יג)

יש לזכור שכבר בכרית בין הבתרים נודע לאברהם שבניו ישועבדו בארץ לא להם ויתענו שם, ולכן כל סיבה והסבר יצטרכו לעמוד ולהתקיים כבר מזמן אברהם אבינו, או שיצטרכו להתלוות אליהם הסבר המנמק את ההבטחה לאברהם.

ב. עונש - תוצאה

תשובה ראשונה ואסוציאטיבית לכל ארוע קשה היא שהוא עונש על חטא. יש להדגיש שתשובה זו אינה עונה תמיד על השאלה מדוע קרה דווקא כך וכך, אלא זו תשובה כללית לשאלה למה קרה דבר רע, ובכל פעם שנטען שיש עונש על חטא, ננסה להבין מדוע ניתן דווקא העונש המסוים על החטא המסוים, ואם נמצא התאמה, כנראה שאנו בכיוון הנכון⁷. יכול להיות שהעונש הוא על דור מצרים, אך על זה קשה שכן כבר בזמן אברהם נגזרה הגזרה, ויכול להיות שהעונש הוא על חטאים בדורות הקודמים שנדחו והתעכבו וכד', ואז יש לברר מה אשם הדור החדש שסובל את עונשם של הדורות הקודמים⁸. כאן קשה לומר שהעונש הוא על חטא אברהם שכן החוטא עצמו לא נענש אלא נקבר בשיבה טובה, ואילו זרעו מקבל את כל כוס התרעלה. לעיתים אפשר לדקדק ולומר שמה שנראה כעונש אינו עונש אלא תוצאה. המעשה שנעשה אינו חטא ממש, אלא מעשה שגורם באופן טבעי וישיר לתוצאה שנראית כעונש, אך אין זה ממש חטא, ולא ממש

5. וכך מצינו באברבנל בראשית טו: "ואחרי ההודאה שגלות מצרים היה בהשגחה ובגזרה א-לוקית לא ימלט משנאמר שהיה עונש על חטא שעשה אברהם או זרעו, ואם שיהיה הכלות גזור לא על צד העונש ולא מפני חטא כי אם בסבה אחרת שראתה החכמה הא-לוקית..."

6. ידוע ומוכר הפולמוס הגדול ביחס לסיבת השואה, למן הקצה החרדי הטוען שההתבוללות בגרמניה היא סיבתה של השואה, ועד לקצה הציוני הסובר שהתעקשותם של הקודמים והתנגדותם לכל דבר המרית ריח ציוני וארץ ישראלי, הם שגרמו לשואה שמטרתה להחזיר את האומה לארצה וכד'. מעל כל סברות אלו עומדת הסברה המרכזית שאין לנו יכולת ידיעה והבנה בארוע טראומטי וקיצוני כל כך וכל סיבה שנעלה רק תגמד אותו. וויכוחים דומים עלו במשל ההיסטוריה וכן בארועים שונים בתקופה האחרונה (כגון דברי הרב פרץ לאחר תאונה קשה, דברי הרב הראשי עמאר לאחר הצונמי, וכן רבים). יש לציין שכבר בתקופות מוקדמות אנו מוצאים ניסיונות של חז"ל למצוא פשר וסיבה לארועים שמתרחשים בעולמנו.

7. יתרו הגיע למסקנת עליונותו של ה' על כל האלילים ברגע שראה שהוא מעניש בעונש מתאים לחטא: "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם" (שמות יח, יא). "א"ר אלעזר... כי בדבר אשר זדו עליהם, בקדירה שבישלו בה נתבשלו" (סוטה יא ע"א)

8. וכבר נאמר "לא יומתו אבות על בנים, ובנים לא יומתו על אבות, איש בחטאו יומתו". וגם לפי התורה שבעל פה שמצליבה פסוקים- "והכתוב פוקד עון אבות על בנים התם כשאוחזין מעשה אבותיהן בדיהן" (סנהדרין כז ע"ב), יש להבין מה היה חטא הבנים שהמשיך את חטא האבות.

עונש. נבואות רבות מתפרשות כך, שאין כאן עונש של הקב"ה על מעשי העם, אלא הנביא טוען שאם העם יפעל בדרך זו, הוא יגיע בעצמו למקום כזה שאינו רוצה להגיע אליו ללא התערבות הקב"ה במעשה⁹.

ב. 1. חטא אברהם¹⁰

ישנה גמרא מפורשת שטוענת שגלות מצרים היתה עונש על מעשי אברהם אבינו. רבי אבהו בשם רבי אלעזר (גדרים לב ע"א) פותח "מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים". הוא מבין שאברהם אבינו חטא בחטא מסוים ונענש בכך שבניו נשתעבדו במצרים. נקודת ההנחה של השאלה היא, שהקב"ה לא היה משעבד את בני ישראל ללא כל חטא מצידם. אך עדיין יש לתמוה מדוע נענש זרעו של אברהם בשל חטאו של אבי האומה אברהם. שלשה אמוראים ניסו לתת תשובות לכך, ולמצוא את חטא אבי האומה¹¹. ננסה לבחון את תשובות האמוראים לפי הסדר הכרונולוגי שלהם (אף על פי שבגמרא הסדר הפוך):

1. שמואל, מענקי אמוראי בבל, קרא את פשט התורה והבין שגזירת השעבוד היא על הדבר האחרון שעשה אברהם לפני שהתבשר על שעבוד מצרים. שמואל טוען שאברהם הפריז על מידותיו של הקב"ה כששאל את הקב"ה לאחר הבשורה על הארץ והזרע "במה אדע כי ארשנה", ולכן על שאלה זו ענה ה' בגזירת השעבוד¹². שמואל מבין שאברהם היה אמור להאמין להבטחות ה' על הארץ ולומר תודה כמו שעשה לאחר ברכת הזרע, "והאמן בה" ויחשבה לו צדקה".

אפשר לומר שאין כאן חטא של אברהם אלא הסתכלות אמיתית על המציאות הקשה שהיתה בזמנו. אברהם לא תמה על כוחו של הקב"ה אלא הבין שמהפך כזה לא יחול בתוך ימים ולכן הוא פשוט רצה לדעת מה יקרה בעתיד, ואיך תתממש הברכה הא-לוקית. ואז הקב"ה ענה לו שאכן התהליך יהיה קשה ומר אך סופו יהיה טוב, ובנוסף הבטיח לו שהוא לא יראה בימיו את ההידרדרות. לפי הבנה זו בפסוקים נראה שאברהם כלל לא חטא, והקב"ה כלל לא נתן עונש, אלא הקב"ה מגלה לאברהם את מהלך ההיסטוריה ההכרחי.

ר' יוחנן ור' אבהו אמוראי א"י קראו את תחילת הפרשה "אחר הדברים האלה", והבינו שיש לקשרה לפרשייה הקודמת, ולכן הם חפשו את החטא בפרק הקודם העוסק במלחמת אברהם בארבעת המלכים לשם הצלת לוט. הם חפשו ומצאו את החטא משני צדדים של אותה מטבע.

2. ר' יוחנן תוקף את סכום המלחמה, וטוען שאברהם פספס את מהות חייו, להפיץ את שם ה' ודרכיו בעולם. אברהם, אליבא דר' יוחנן, היה אמור לעשות כמו שעשה חמורבי, כאשר ניצח במלחמות והנהיג את חוקותיו בכל ממלכתו. אברהם היה אמור להתייזב מול מלך סדום כמנהיג מנצח, ולומר לו שהוא מוכן לשחרר לו את כל הרכוש ואת כל הנפש, אך בתנאי אחד: מחיקת כל חוקי הבלע והרשע של סדום,

9. הערת המערכת: הד לגישה זו על המצוות כדאי לראות בשל"ה חלק א, עמ' סא סעיף ג [א.ש]

10. לא היינו טוענים טענה כזו על אבינו הגדול, ואנו נאחזים כאן בשיפולי גדולים מאיתנו, גדולי האמוראים וגדולי הראשונים שדבריהם יובאו בהמשך. הדברים כאן מבוססים על שיעורו של הרב יואל בן-נון בשיבת הקבוץ הדתי 'עין צורים' בש"ק פרשת 'לך לך' התשס"ה.

11. יש לציין ששאלה זו היא שאלה מסובכת ומורכבת, שכן מול האמוראים עומדת מצד אחד הצדקת הקב"ה שלא מעניש חינום ובשל דברים פעוטים, ומצד שני ניצב אבי האומה שכל אומתנו והותנו וייעודנו ממנו בא, שלא בקלות אפשר להעמיס עליו חטאים. המהר"ל בפרקים הראשונים בגבורות ה', בעיקר בפרק ט, נדרש גם הוא לדיון זה והגיע למסקנה שאברהם לא ממש חטא אלא עשה מעשה קל שהחטיא בחוט הסערה את הדרך הנכונה, ומכח גדולתו העצומה, תזונה קטנה גרמה בהמשך ההיסטוריה לתוצאות ענקיות (1 לא חטא ועונש) שאנו מכירים אותם בתור גלות ושעבוד מצרים.

12. ראייה חזקה מפשוטו של מקרא היא במילה החוזרת, שכן תמיהתו של אברהם "במה אדע" גרמה על פי שמואל לתשובת ה' "ידע דע".

וחקיקת חוקים חדשים המתאימים לדרך המשפט והצדקה של אברהם. ר' יוחנן טוען שאברהם "הפריש בני אדם מלהכנס תחת כנפי השכינה", ועל טעות היסטורית זו, נענש זרעו, ובמקום להיות מנהיגי האימפריה והעולם, הפך עם ישראל לעם משועבד¹³.

3. ר' אבהו מגיע מהצד השני של המטבע, וטוען שאם כל מטרת המלחמה היתה שחרור לוט ותו לא, זו מלחמה מיותרת, ולכן זהו ביטול תורה בשביל חניכיו. יכול להיות שאם אברהם היה מבצע את המלחמה כ'מסע צלב' להפצת היהדות, היתה המלחמה שווה את הנזק ולא היה מצטייר כעושה אנגריה בתלמידי חכמים.

אך גם כאן אפשר לראות את הדברים אחרת. אברהם בחר בין דרכו של חמורבי לבין דרכו שלו. הוא השכיל לראות את סופו של חמורבי (מצבה קטנה ב'לובר' בלבד), והעדיף את העבודה הארוכה והקשה על פני התוצאה המהירה החולפת. אברהם הבין שעליו לבחור בין עמדת המנצח הגדול שהיתה מחזיקה כמה עשרות שנים עד למרד הבא, לבין וויתור כרגע ועבודה קשה של שנים רבות וארוכות, אך המשך במסורת לאלפי שנים. אברהם העדיף לוותר כרגע על הנהגת האימפריה, ועל חשבון זה ברור שמישהו אחר יכנס לתפקיד וישעבד את בניו, אך כך הוא ידע שזרעו ישרוד בקטן ולאט לאט יפיץ את האור הגדול, את אור התורה. אם כן לפי הבנה זו אין כאן חטא ועונש, אלא בחירה שקולה ותוצאותיה הברורות.

על הסברי האמוראים העלו הראשונים כמה קושיות: איך אפשר לומר שאברהם אבינו נושא האמונה בעולם, חטא בחטאי אמונה, דווקא במקום הכי חזק שלו. בנוסף, יוצא שהחוטא יוצא זך כשלג, ומת בשיבה טובה, ואילו זרעו משלם את מחיר חטא האב. כמו כן, יש לשאול מדוע ירדו דווקא למצרים. המהר"ל מגן על טענות האמוראים, וטוען שאברהם לא יכל להענש הן מסיבות פנימיות, והן מסיבות חיצוניות כגון, שלא יזכו ישמעאל ועשו בנחלה בארץ ישראל לאחר יציאת מצרים.

4. הרמב"ן בפרושו לפרשת לך לך טוען שאברהם אבינו חטא בכך שירד למצרים בשעת הרעב הראשון שתקף אותו מיד בכניסתו לארץ.

"¹⁴ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטווה עליה בתחילה, מפני הרעב, עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה" (פרוש הרמב"ן, בראשית יב, י)

הרמב"ן לא חושך כאן בחריפות על מעשה אברהם, והוא טוען שחטא חטא גדול, ועל כך נענשו בני ישראל וירדו למצרים. ראשונים רבים, בעיקר הר"ן והאברבנל, תקפו בחריפות את טענתו זו של הרמב"ן. הם טענו שאין לומר שיש כאן חטא שהרי הרעב בארץ היה אחד מנסיונות אברהם שעמד בהם,

13. הוכחה נחמדה לשיטה זו היא שלאחר שמלך סדום ביקש את הנפש ויותר על הרכוש, אברהם ויתר על הרכוש ועל הנפש. על הרכוש אין ר' יוחנן טוען כלום ואכן לא נגזר על רכושם אלא ההפך "יצאו ברכש גדול". אך על הנפש יש לר' יוחנן טענות ולכן הנפש תשתעבד במצרים, ואכן בסכום הירידה למצרים כתוב "ויהי כל-נפש יצאי ירך-יעקב שבעים נפש...".

14. תחילת דברי הרמב"ן: "ויהי רעב בארץ. הנה אברהם ירד למצרים מפני הרעב לגור שם להחיות נפשו בימי הבצורת, והמצרים עשקו אותו חנם לקחת את אשתו, והקב"ה נקם נקמתם בנגעים גדולים, והוציאו משם במקנה בכסף ובזהב, וגם צוה עליו פרעה אנשים לשלחם. ורמז אליו כי בניו ירדו מצרים מפני הרעב לגור שם בארץ, והמצרים ירעו להם ויקחו מהם הנשים כאשר אמר (שמות א כב) וכל הבת תחיון, והקב"ה ינקום נקמתם בנגעים גדולים עד שיוציאם בכסף וזהב וצאן ובקר מקנה כבוד מאד, והחזיקו בהם לשלחם מן הארץ. לא נפל דבר מכל מאורע האב שלא יהיה בבנים. והענין הזה פרשוהו בבראשית רבה (ח ו) רבי פנחס בשם רבי אושעיא אמר, אמר הקב"ה לאברהם צא וכבוש את הדרך לפני בניך, ואתה מוצא כל מה שכתוב באברהם כתוב בבניו, באברהם כתוב ויהי רעב בארץ, בישראל כתיב (להלן מה ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ."

ולא שנכשל בהם. כמו כן, אברהם בהמשך גלה לגרר ועשה שוב את ה'טעות' הזאת, וגם בנו יצחק לא למד לקח והלך לגרר.

2.1. חטא השבטים ויוסף

האברבנל טוען שלא מדובר פה בחטא אברהם, אלא בחטא בני יעקב. כאשר האחרים מגיעים למצרים ומתחילים להסתבך עם יוסף אנו מוצאים פסוק מעניין: "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה אלינו הצרה הזאת". האחים מבינים שהצרה באה עליהם כתוצאה מהתנהגותם כלפי אחיהם השנוא, יוסף. האברבנל מביא הוכחות בפשט תורה של רעה תחת רעה שהגיעה לאחים בשל חטאם: הם חטאו והם ירדו למצרים, מכרוהו להיות עבד במצרים ולכן הם נמכרו לעבדות במצרים, הם השליכו את יוסף אל הבור ו"כל הבן הילוד היארה תשליכהו", יוסף ירד בגללם והם ירדו בגללו, הם היו במרעה בצאן בשעת החטא וירדו בגלל מרעה לצאן, יוסף ויעקב היו גורמים לחטא אך לא חטאו ממש ולכן עצמותיהם הועלו ממצרים. האברבנל מסביר שלאחר שהשבטים ירדו למצרים, זרעם נשאר כבר ונשא את עול אבותיהם, ומרחיב בכך. המהר"ל יוצא במתקפה¹⁵ כנגד הסבר האברבנל ותוקף אותו מכמה וכמה כיוונים: לפי הסבר האברבנל החטא ארע לאחר גזירת השעבוד, וכן שהשעבוד למצרים היה סיבת המכירה, ולא המכירה סיבה לשעבוד.

3.1. חטאי האומה

מקורות רבים יש לכך שהשעבוד היה בעקבות התבוללותו של עם ישראל. בני יעקב טענו אמנם שבאו "לגור בארץ" כגרים, אך מהר מאוד הגיעו למצב של "ויאחזו בה". מדרשים רבים¹⁶ מציגים נתונים קשים על מצבו הדתי של עם ישראל, עד שהגיעו למצב של הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז, והגיעו לתחתית מ"ט שערי טומאה. יש לציין שגם כאן מצינו מפרשים שמסבירים כאן את התהליך בתור תהליך טבעי של סיבה ותוצאה, ולא של עונש על חטא. הנצי"ב למשל מסביר שהתבוללות וההטמעות היא הגורם המרכזי הן לשעבוד מצרים והן לכל האנטישמיות בכל הדורות¹⁷.

ג. פטנט נגד התבוללות

תשובה נוספת אנו יכולים להוציא מספר בראשית. אברהם צווה את אליעזר שלא ישיא את בתו לכנעני מקומי אלא יביא לבנו כלה מחו"ל. והרי אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז, ומה ראה להעדיף את גויי חו"ל על גויי הארץ. יש שרצו לומר שהגויים המקומיים היו חטאים ורשעים לעין ערוך לעומת גויי חו"ל, אך לכאורה, אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז. אפשרות אחרת היא לומר שמהפכת היהדות והפצת אורה בעולם לא יכלה להתממש, אם נושאי הדגל שלה היו נמצאים בסביבה משפחתית עוינת. אם יצחק היה מתחתן עם עלמה מקומית ונשאר ביחסים טובים עם הוריה, ושולח את בניו לביקורים תכופים אצל סבא וסבתא, כל החינוך היהודי היה הולך לטמיון. גם יעקב נשא נשים בחוץ לארץ ויצא משם לארץ ישראל כדי לא להיות בסביבת לבן. בני יעקב, לעומת זאת, גרו בארץ כנען, ולא הלכו לחפש להם שידוכים מעבר לים. כתוצאה מכך אנו יודעים על לפחות שני בנים שנשאו כנעניות, שמעון נשא כנענית (וממנה יצא שאול בן הכנענית), ויהודה נשאה בת איש כנעני. אפשר להבין, אם כן, שללא גלות מצרים

15. "ויש אחרים מן האחרונים שהוציאו מלבם עוד דבר אחר... ודברים אלו דומים לצורה המצוירת על הכותל, אשר המצייר מיפה אותה ובשרד יתאר אותה, עד שכאשר יראה הרואה מרחוק יאמר שיש בה רוח חיים, ושקרב אליה הנה הוא דבר צבוע, וכל רוח אין בו..."

16. "כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו נהיה כמצרים.. וכיוון שעשו כן, הפך הקב"ה..." (שמות רבה א, י). ועיין עוד בדברי נחמה ליבוביץ במבוא לפרושה לספר שמות.

17. גם כאן כדאי לעיין בדברי נחמה ליבוביץ במבוא לפרושה לספר שמות, ובהערות שם.

היה עם ישראל מתחיל להתבולל בארץ, וכל הבשורה היהודית היתה נמוגה עוד לפני שהתחילה להפיץ את אורה החוצה. הסבר זה מצוי בדברי הספורנו על מראות הלילה של יעקב לפני רדתו למצרים: "אל תירא מרדת מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם. כי אמנם אם היו בניך יושבים פה היו מתחתנים בגויי הארץ ומתערבים עמהם, אבל במצרים לא יקרה זה, "כי לא יוכלון המצרים לאכל את העברים לחם" (לעיל מג, לב), ובכן יהיו לגוי נבדל...". דווקא שם יוכלו להיות גוי ואומה עצמאית, ולכן מוכרחת היא גלות מצרים כדי לאפשר לעם הצעיר לידה קלה, והתגבשות ללא הפרעה. אפשר אולי לומר שלכן נאמרה הנבואה על גלות מצרים בברית בין הבתרים, שבה הובטח אברהם על הזרע, וכאן נאמר לו שכדי שתתקיים הבטחת הזרע, צריכה האומה להתגבש בסביבה אוהדת.

ד. הקמת אומה לאומית

מגילת העצמאות מתחילה במילים "בארץ ישראל קם העם היהודי...", אך יש לפקפק באמיתה היסטורית זו. כל האומות נולדות בארצם, והשיתוף הגיאוגרפי המקרי הוא סיבת הולדתם. כל עם שחי במקרה במקום מסוים מתאגד ומתחיל היסטוריה משותפת, תרבות משותפת וכדו'. כאשר מגיע אדם חדש למדינה הבנויה, תוך זמן קצר הוא נקלט ונהיה חלק מן העם, וכך לגבי תושב המדינה שעוזב אותה למדינה שכנה. מצב קיצוני יותר הוא כאשר המדינה נכבשת ותושביה גולים, לאחר זמן לא רב כל האומה מתבוללת בארצות שהגיעו אליהם, ולא נשאר לה זכר מלבד ספרי ההיסטוריה. כדי שעם ישראל לא יהיה ככל העמים, שלא כל אחד יוכל להכנס בקלות לתוכו ולא יוכל הרוצה לצאת כל כך בקלות ממנו, וכן בזמן גלות שלא תפורר האומה כאשר תצא מארצה. ארץ ישראל אינה היסוד ההכרחי של האומה הישראלית אלא מטרה ויעוד, ולכן האומה הישראלית איננה תלויה בארצה, אלא בעצם היותה אומה מעצם טבעה שנוצר שם הרחק במצרים.

ה. בניית אומה מוסרית

אפשרות נוספת עולה מעיון בהקשרים בו מוזכר השעבוד במצרים, ובמילים מיוחדות שנזכרו שם. פעמים רבות מוזכר בצמידות למצוות חברתיות ואנושיות. מצוות היחס לגר, שביתת העבד והאמה בשבת, איסור עבודת פרך וכל היחס לעבד, מצוות אלה מנומקות כתוצאה מכך שעם ישראל היה משועבד במצרים, והלקח הלאומי מכך. לפי זה סיבת גלות מצרים והשעבוד, היא ליצור אומה מוסרית, שיהיה לה זכרון היסטורי מובנה משחר ילדותה. אומה שהתחילה את דרכה בתוך שעבוד קשה, בתוך עבודת פרך והריגת צאצאיה הזכרים, תשא את הצלקת הזאת לכל קורותיה, ותהיה מחויבת על פי צו מצפונה לתקינות מוסרית, לעזרה לחלש, כלכלית או חברתית.¹⁸ סיבה זו מובאת גם בספרו של הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה לפסח.

ו. חנוך וזיכור

"ואתכם לקח ה' ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים להיות לו לעם נחלה כיום הזה" (דברים ד, כ). פסוק זה אפשר להבין בכמה אופנים שעוד נדון בהם בהמשך, אבל לעניינו רואים במפורש שמטרת גלות מצרים היתה צרוף עם ישראל. מצרים היוותה עבור עם ישראל בית גידול וחממה לתחילת גדולו. אמנם, לא היה זה בית גידול כפי שאנו מכירים, אשר תומך בוולד ומעניק לו את התנאים האופטימליים לגידולו. במצרים היה בית גידול שחישל את עם ישראל, העניק לו כוחות עצומים עקב הקשיים שעבר, ומי שלא נהרג חושל. חישול זה היה נצרך לעם אשר יעודו המיידית הוא לכבוש את שבעת העממים,

18. בפרשת ורא מצאנו פסוק מוקשה "וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים". מדוע יש לצוות את בני ישראל לצאת ממצרים, הרי אם יכלו היו בורחים משם כבר מזמן. אלא שבא הפסוק לומר שיש על בני ישראל להוציא מעצמם את תכונת שעבוד החלש הטבועה כנראה, בנפש האנושית. כך נראה גם בירושלמי (ר"ה ג, ה) שמפרש כך את הפרשת שילוח עבדים, שהיא מצווה ראשונה להם במצרים, ובשבילה נגאלו.

ואשר ההיסטוריה מייצגת לו קשיים רבים כנגד כל העולם "כעם לבדד ישכון". עם ישראל יצא ממצרים להרפתקאות המדבר, לכיבוש הארץ ולכיבוש העולם, אחרי חינוך קשה שהוציא מהעם הצעיר כל תחושת פינוק והרגיל אותו לעבודה קשה, שלא שוברת אותו, ולמיצוי כוחותיו הפנימיים עד הסוף. טיעון זה מוזכר שוב בנביא "כי עמך ונחלתך הם אשר הוצאת ממצרים מתוך כור הברזל" (מלכים א, ח, נא).

הר"ן טוען שגלות מצרים היתה "להכניע לבותם של ישראל כדי שיהיו ראויים לקבל בתורה ושהיה זה מכלל יסורים של אהבה". תלמידו, ר' חסדאי קרשקש טען ש"הביאם הקב"ה למצרים כדי להרבות שם מופתיו באופן שיתבאר להם יכולת ה' ולא ישאר בלבם שום ספק..."¹⁹. האברבנל מוסיף וטוען שגלו "כדי לצרפם... כי הנה העם המעותד לקבול הדבור הא-לוקי יצטרך בהכרח להסיר מתוכו כל טומאה ולכלוך, ולזכך נפשו מכל דעה ואמונה נפסדת... ויהיו ראויים לקבול התורה והמצוות ולרשת התורה הקדושה ולהדבק בהם ההנהגה הא-לוקית בלי אמצעי.

ז. הכנסה תחת כנפי השכינה

קשה מאוד להכניס אדם אחד וקל וחומר אומה שלמה לשעבוד עצמי וטבעי לדת מסוימת. קשה להתחיל ברגע מסוים לחייב אדם וקבוצה במנהגים בכל תחומי החיים, להכניסו לאמונות אשר העולם מנגד מאמין אחרת, ולהכניסו לתרבות מיוחדת. רק הוצאת העם מהשעבוד הפיזי למצרים, יכל להכניס את העם בצורה חלקה יחסית לתוך היהדות. כל מטרת השחרור ממצרים היתה כדי להכניס את העם תחת כנפי השכינה "שלח עמי ויעבדוני". חזוק לרעיון זה אנו אומרים פעמיים ביום בסיימה של קריאת שמע: "אני ה' א-לקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לא-לקים"²⁰, וכן בסיום פרשת שמיני "כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לא-לקים" וכן "המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לא-לקים אני ה' (ויקרא כב, לג).

אפשרות דומה אנו מוצאים בדברי הראשונים (בעיקר באברבנל), שטוענים שכל דבר במציאות ההעדר קודם למציאות וההפסד קודם להויה.

ח. הראות כוחו של הקב"ה

"ויאמר לאברהם ידע תדע כי-גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה: וגם את-הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי-כן יצאו..." בפסוקים אלה שנאמרו לאברהם בברית בין הבתרים, אנו מוצאים שלאחר השעבוד הקב"ה ידון את המשעבדים, ובני ישראל יצאו ברכוש גדול. האם זו רק תוצאה או שמא אולי זו מטרת הגלות? קשה אמנם לומר שכל סיבת הגלות היתה כדי להעניש את מצרים, ואף קשה לומר שהיתה כדי ללמד את בני ישראל או את העולם את מדיניות שכר ועונש. אך אולי סיבת הגלות היתה כדי להראות לכל העולם ובתוכו לעם ישראל את חוזק ידו של הקב"ה, את

19. האברבנל מביא כמה קושיות על פרושם: אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עוון, וכן כתוב במורה נבוכים (חלק ב, פכ"ד), וכן כתב ברמב"ן בשער הגמול. כמו כן אם הירידה למצרים היתה פעולת ה' לטובת האומה, מה חסד הגדול בהוצאתם משם. בנוסף, נראה שגלות מצרים רק הנמיכה את הצד הרוחני של האומה, ואנו מוצאים מאמרי חז"ל רבים על השינויים שעשה הקב"ה בתכניותיו, בשל הקושי הרוחני לעבוד עם אומה של עבדים. ועיין במורה הנבוכים חלק ג, פל"ב. המהר"ל מקשה שהרי דורות שלמים מתו במצרים, וכל הזיכרון שלהם לא הועיל לאף אחד.

20. יש לשים לב שכל מטרת הגלות היתה ההוצאה, וקצת מוזר שאנו חוגגים את היציאה, ורואים בה חסד כה גדול, שהרי הקב"ה הכניס אותנו.

יכולתיו, דבר המוזכר ללא הפסקה בכל סיפור המכות²¹ ומודגש במדרשי אגדה רבים. אפשר לומר, שהקב"ה רצה להראות את מופתיו וכוחו ובכך להתחיל להכניס בלב העולם את אמיתת מציאותו, את יכולותיו הגדולות, ואת השגחתו על מעשיו ועל העולם כולו²².

4. גאולת המציאות²³

למדנו שהמשיח צריך לבוא משאול תחתיות, כמו שנאמר: "מצאתי דוד עבדי, והיכן מצאתיו? בסדום!" (בראשית רבה מא וכן שם נ). המשיח חייב לגאול את כל המציאות, ולכן עליו להגיע ממקום נמוך ככל האפשר. רק דוד, צאצא לרות המואביה, שהצליחה בתמימותה להתעלות ממקום הרשע והחטאים הגדול בעולם, רק ממנו יכול לצאת מלך המשיח. האומה הישראלית צריכה לגאול את כל המציאות, לתקן עולם במלכות ש-די, להקים ממלכת כהנים ולהפך לגוי קדוש, להיות סמל ומופת לכל העמים. אומה כזו צריכה לעבור את כל תלאות העולם, להשתעבד לממלכה אכזרית, להתגורר במקומות הנמוכים, ובממלכה מלאה שקוצים.

21. "ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים... וידעו מצרים כי אני ה' בנטתי את ידי על מצרים והוצאתי את בני ישראל מתוכם... ויאמרו החרטמם אל פרעה אצבע א-להים הוא... כי בפעם הזאת אני שלח את כל מגפתי אל לבך ובעבדיך ובעמך בעבור תדע כי אין כמני בכל הארץ: ...ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראתך את כחי ולמען ספר שמי בכל הארץ... כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אתתי אלה בקרבן ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אתתי אשר שמתי בס' וידעתם כי אני ה'... לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי בארץ מצרים... וידעו מצרים כי-אני ה' בהכבדי בפרעה ברכבו ובפרשיו..."

22. כדאי לעיין בדברי האברבנל בעמוד ריד בפרושו לספר בראשית, המסביר למה הגלות היתה דווקא במצרים.

23. אפשרות זו אנו מעלים כאן על קצה המזלג לעורר את המחשבה בלבד, ויש להעמיק בה רבות, אך בידנו לא עלו חידושים גדולים.